

Moraali informaatioteknologian aikakaudella, sitä ennen – ja sen jälkeen?

Risto Selin

Ridley, Matt: Jalouden alkuperä: Epäitsekkyyden ja yhteistyön biologjaa. Suomentanut Osmo Saarinen. Art House 1999.

"Onko ihminen perustavanlaatuisesti hyvä vai paha? Länsimaisessa aatehistoriassa näkemykset ihmisen moraalista luonteesta ovat olleet kaksijakoisia. Toiset ovat pitäneet häntä itsekkäänä ja pahana; vasta Jumala tai kulttuuri tekee ihmisestä hyveellisen. Tällaista näkemystä ovat edustaneet muun muassa Augustinus, Machiavelli, Malthus, Hobbes, Huxley sekä Freud.

Toisten mielestä ihminen on puolestaan perimmiltään hyveellinen. Tätä mieltä ovat olleet muun muassa Platon, Rousseau sekä venäläinen luonnontieteilijä Pjotr Kropotkin. Nykyisin ajatus "jalosta villistä" näkyy erilaisten luonnonkansojen ylitsevuotavassa ihannoinnissa, johon yhdistyy kritiikki "valkoisen miehen" ahnehtivaa kapitalismia kohtaan. Kirjassaan Jalouden alkuperä biologi Matt Ridley asettuu näiden kahden ääripään välille. Ridleyn mielestä ihminen on itsekkyydellä varustettu sosiaalinen eläin: myötätunto, auttaminen ja rehellisyys syntyvät omaa etuaan ajavien ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Ridley tarkastelee näkemystään monitieteisesti, ja vahvasti moderni evoluutiobiologiaan pohjaten.

"Ei ole olemassa mitään periaatteellista syytä, mikä estäisi soluja toimimasta yksin; monet itseasiassa tekevät niin, vieläpä menestyksellisesti, kuten esimerkiksi ameebat ja muut alkueläimet ... Limakkosieni muodostuu noin 100 000:sta ameebasta, jotka elävät erillään toisistaan kunnes olosuhteet käyvät epäsuotuisiksi. Silloin solut kasaantuvat yhteen röykkiöksi, joka kasvattaa kokoaan, romahtaa vihdoinkin kasaan ja sinkoaa sisältään riisinjyvän kokoisen 'toukan' etsimään uusia laituria" (s. 22-23).

Voi kuitenkin olla, ettei "toukka" löydä parempaa ympäristöä. Tällöin se "muuntautuu meksikolaiشاتun muotoiseksi ja sen keskustasta alkaa kuroutua ylöspäin pitkän ja kapean varren kannattelema solupallo", joka kovettuu 80 000 itiöksi. Itiöt sitten vain odottelevat, että jokin ohi kulkeva eläin tietämättään kuljettaa ne suotuisampiin olosuhteisiin.

Mikä voi saada aikaan tällaisen luonnonilmiön? Ridley nojaa vastauksessaan vallitsevaan biologiseen näkemykseen, geenivalintaan. Yhteistyöstä on geneettistä hyötyä limakkosienen ameebasolulle: solut muodostavat tarpeen vaatiessa yhteenliittymän, joka toimii jokaisen solun geenien hyödyksi.

Geenivalintaan liittyy keskeisesti sukulaivalinta. Sukulaivalinta perustuu siihen, että organismin geenejä löytyy myös muista organismeista, sen sukulaisista. Evoluution myötä geeneistä valikoituvat ne, jotka tuottavat sellaisia ominaisuuksia, jotka edistävät organismin lisääntymisen ohella myös sen sukulaisten lisääntymistä.

Sukulaivalinta-teoriaa on käytetty menestyksellisesti selittämään monien lajien, kuten muurahaisten, toimintaa. Mutta myös ihminen on evoluution tuotosta, ja siksi olisi ihmeellistä, jos sukulaivalinta ei olisi vaikuttanut ihmisluntoon, inhimillisiin haluihin ja tunteisiin.

Postmodernit perhearvot

Vanha tarina: poika tapaa tytön, he rakastuvat, ja saavat lapsen. Vanhemmat ihastelevat pienokaista ja hänen pienintäkin tekoaan. He hoitavat lasta – keskellä yötäkin – ainoana palkkanaan tyytyväinen lapsi sekä satunnainen hymy. Lapsi puolestaan kiintyy vanhempiinsa, ja hakee heiltä ruokaa, mutta erityisesti turvaa ja hellyyttä. Perheet ovat tunteilla ladattuja, ja perhetunteet ovat syntyneet sukulaivalinnan seurauksena: niistä on geneettistä etua niin lapsille kuin vanhemmillekin.

Mutta nykykäsityksen mukaanhan me elämme postmodernin

informaatioteknologian aikakaudella: postmoderni yksilö on perinteiden kahleita rikkova, muutosta janoava, vapaa itsenäinen individualisti. Vain nk. fundamentalistit pitävät kiinni vanhoista ihanteista, kuten perheestä.

Sosiaalipsykologi Titta Tuohinen on kuitenkin "ilonpilaaja", sillä hän ei ole "vakuuttunut tuon kuvan yleispätevyydestä. Uskon, että kaikista pintaporeilusta huolimatta ihmisten enemmistö tavoittelee edelleen myös tiettyjä pysyviä asioita elämäänsä. Sellaisia kuten koti ja perhe." [1]
Tuohinen jatkaa:

"(O)n helppo eläytyä ... homoparien ja muiden 'epäsovinnainten' liittojen uusiin onnen mahdollisuuksiin. Yhä useammat rakastavat ihmiset saavat toisensa, kun yhä useammat kulttuuristen mallien typerät kahleet murtuvat." "Mutta ovatko kaikki 'uudet perhemallit' ... tulosta yksilön omista toiveista ja tavoitteista? Tuntuu siltä, että harvassa ovat ne yksinhuoltajaäidit, jotka sellaisiksi alun perin halusivat ... Moni heistä toivoo ... elävänsä 'uusydinperheessä' joskus tulevaisuudessa."

"On tärkeää ajatella – eikä pelkästään poliittisesti korrektissa mielessä –, että yksin asuminen tai yksinhuoltajuus ovat yhtä hyviä ja 'oikeita' perhemalleja kuin ydinperhe tai ne kaikki muut. On kuitenkin myös tärkeää ymmärtää, missä mielessä kaikki yksinhuoltajaäidit eivät ehkä aina itse jaksaa kokea, että heidän perhemallinsa on aivan yhtä hyvä kuin naapurin ydinperheen. Pitäisi osata tehdä ero sen välillä, mikä on milloinkin hyväksyttyä (yhteisön näkökulmasta) ja mikä on yleisesti tavoiteltua (yksilön näkökulmasta)."

"Saattaa nimittäin käydä niinkin, että yleisesti sallittu ja periaatteessa vallitsevista normipaineista vapauttava malli muuttuu monen kohdalla vähitellen uudeksi ahdistavaksi kulttuuriseksi vaatimukseksi. Hyvää tarkoittavat tilanteiden uudelleenmäärittelyt rakentavatkin huomaamatta uudenlaisia uljaita rooleja, joihin yksinäisyydestään masentunut sinkku ei koe riittävänsä. Hän ei jaksakaan alituiseen bailata urbaanin postmodernin ajan etulinjassa."

Postmoderni yksilö joutuu tasapainoilemaan lajinkehityksellisten perhetunteiden rakkauden, kiintymyksen, myötätunnon, mustasukkaisuuden – ja postmodernin vapauden välillä. Mistä postmoderni yksilö haaveilee? Tuohisen mukaan hän haluaa perheen lapsella, ainakin yllättävän usein.

Sukulaisvalinnan tuottamat tunteet pitävät perhettä koossa, suojaavat perheenjäseniä, ja ajavat pyyteettömään avunantoon. Tämä näkyy niinkin "kulttuurisessa" ilmiössä kuin lainojen takaaminen. [2]

Vaikka hedelmöitys, lastenhoito, kasvatus ja toimeentulo voidaan toteuttaa ilman parisuhdetta ja perhettä, myötäsnyntiset tunteet jäsentävät perheinstituutiota myös tulevaisuudessa. "Edistykselliset" yhteiskuntatieteilijät voivat siis vastaisuudessaakin paheksua "fundamentalisteja", "traditionalisteja" sekä "uuskonservatisteja".

Toisaalta on muistettava, ettei perhe ole – evoluutiobiologisten teorioiden mukaisesti – mikään maanpäällinen paratiisi: jo sikiö tekee riistotoimenpiteillään äitinsä kehosta hormonisen taistelulentä; vanhemmat tuskailevat lapsiaan, jotka kirkuen heittäytyvät kaupan lattialle karkin tai uusimman muotilelun toivossa; sisarukset kiistelevät kakkupalloista, syylistä ja perinnöstä; itsenäistyvä nuori aiheuttaa huolta vanhemmilleen. Myös puoliset riitelevät, joskus väkivaltaisestikin. Jotkut pettävät puolisoaan, mistä seuraa tuskaa, vihaa, pettymystä, mustasukkaisuutta, syyllisyyttä – ja joskus anteeksiantaminen.

Inhimillinen yhteistyö

Ridley kuitenkin huomauttaa, ettei sukulaivalinta selitä perheen ja suvun ylittävää epäitsekkyyttä ja myötätuntoa: ihmiset eivät ole vain sukurakkaita nepotisteja. Edes parisuhteen rakkaus ja avunanto ei toteuta sukulaisuuden lajinkehityksellistä käskyä, sillä puoliset eivät ole geneettisiä sukulaisia.

Miksi resursseja kohdistetaan ei-sukulaisiin? Eikö tämä puhu geenivalintaa vastaan? Ridleyn mukaan me autamme ei-sukulaisia, koska auttaminen ja yhteistyö ajaa parhaiten yksilöiden etuja.

Kun asiaa katsotaan geenien näkökulmasta, seksuaalisesti

lisääntyvien ihmisten kannattaa luoda pysyvä parisuhde: ilman toista sukupuolta lisääntyminen jää varsin yksinäiseksi puuhaksi, ja evoluutioympäristössä kahden vanhemman lapsella oli paremmat eloonjäämismahdollisuudet. Rakkaus on se "liima", jonka evoluutio synnytti pitämään parisuhdetta koossa.

Ihmiset haluavat myös kuulua ryhmiin, jotka ajavat jotain yksilölle arvokasta asiaa heille sopivalla tavalla: Animalia, Evankelisluterilainen kirkko, Helvetin enkelit, Jokerit, martat, kurdit, punkkarit, Kokoomus, RKP, Vasemmistoliitto jne.

Ridley toteaa, ettei ihminen ole ainoa eläin, joka muodostaa eigeeneettisiä yhteistyöryhmiä. Ihminen on kuitenkin ainoa eläin, joka tekee ryhmien välistä yhteistyötä: EU, NATO, Varsovan liitto, SAK, Akava jne.

Vastavuoroinen moraalii

Yhdessä ihmiset pystyvät saavuttamaan asioita, jotka yksin jäisivät ehkä vain haaveeksi. Ridley toteaa, että yhteistyö tehostuu entisestään, kun ryhmän jäsenet työskentelevät erikoistuneesti.

Työnjako edesauttaa asiantuntemuksen kehittymistä ja säästää aikaa. Työnjako edellyttää kuitenkin vaihtoa: oman "työn" tulokset tulee vaihtaa toisten tekemiin tuotteisiin tai palveluihin. Vastavuoroisuus onkin tärkeä periaate niin parisuhteessa, ystävyudessa, ryhmien sisällä kuin ryhmien välilläkin. "Mä imuroin ja lämmitän saunan, niin tee sä tiskit ja ruoka." "Jos te tuette meitä tässä asiassa, me tuetaan teitä siinä asiassa."

Ihmiset pitävät myös enemmän tai vähemmän tietoisesti kirjaa siitä, milloin he saavat tai eivät saa parisuhteesta, ystävilta tai ryhmiltä sitä mitä he haluaisivat. Ihmiset pelkäävät ja inhoavat petetyksi ja hyväksikäytetyksi tulemista. Siksi kanssaihminen petollisuutta ennaltaehkäistään: huijareita ja valehtelijoita uhkaavat suuttumus ja maineen menetys.

Sopimuksia rikkovasta petturuudesta "palkitaan" kovalla kädellä. Tämän ovat saaneet kokea muun muassa jotkut tapaamisesta myöhästyneet ystävät, työntekijöitä karsivat yritykset, lakkorikkurit, vakooilijat, sekä armeijan riveistä karanneet.

Entä miksi ihmiset antavat rahaa kerjäläisille, Punaisen Ristin keräyksiin ja joulupatoihin? Ridley viittaa tässä yhteydessä köyhyyttä tutkineeseen nobelistiin, Amartya Seniin: "(J)os ihminen on ystävällinen muille ihmisille siksi, että se saa hänet tuntemaan olonsa paremmaksi, silloin hänen osoittamansa myötätunto on itsekästä, eikä epäitsekästä" (s. 149).

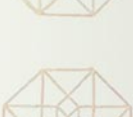
Pyyteettömällä avunannolla ihminen voi ajaa omaa etuaan saamalla hyvän mielen, samoin kuin hyvän maineen. Ihmiset arvostavat epäitsekkyttä, auttamista ja uhrautuvuutta; itseasiassa näitä pidetään luotettavuuden ohella moraalisuuden peruspiirteinä. "Hyvien", toisin sanoen epäitsekkäiden ja rehellisten ihmisten kanssa halutaan yhteistyötä, koska sellaisten ihmisten kanssa ajetaan parhaiten omia etuja.

Mutta joskus antaminen menee meistä liian pitkälle. Ihmiset huolestuvat läheisistään, jotka uhraavat itsensä "turhaan". Perhe moittii äitiä, joka paiskii ylenmäärin töitä ilman ylityökorvauksia, "velvollisuudesta". Tytär voi lähteä Intiaan jakamaan universaalia rakkautta, mutta isä toivoisi hänen ajattelevan "omaa elämänsä", perhettä ja työpaikkaa. Yleisemmällä tasolla puhutaan "terveestä itsekkyydestä".

Edellä kuvattu saattaa tuntua täysin moraalittomalta: ihmiset ovat oman edun ajajia epäitsekäimmässäkään toiminnassa. Ridley mukaan edes kristityt eivät ole tämän säännön ulkopuolella, sillä taivasuus on melkoisen iso porkkana epäitsekkydelle.

Mutta on virhe yhdistää toisiinsa oma etu ja pahantahtoisuus. Kun kauppias omaa etuaan ajaen vaihtaa tuotteitaan rahaan, tämä ei tarkoita, että hän haluaisi asiakkailleen pahaa. Toisin sanoen oman edun ajaminen on periaatteellisesti yhtä kaukana totaalaisesta hyväntahtoisuudesta kuin totaalaisesta pahantahtoisuudestakin.

Erinomaisesti evoluutiopsykologiaa

Jalouden alkuperän loppuosa muodostaa suuren ongelman. Luvussa 12 Ridley yrittää perustaa yhteiskuntajärjestystä

vapaasti omia etujaan ajavien yksilöiden varaan: valtion hallintokoneisto on vain väline itsekkäille byrokraateille ja eturyhmille niiden omien etujen ajamiseksi. Kun valtion valtaa vähennetään ja ihmisten annetaan ajaa omia ja läheistensä etuja, luonnon, talouden sekä ihmisten hyvinvointi paranee.

Valitettavasti Ridley unohtaa sen, että yksilöiden keskinäiseen sopimiseen perustuva yhteiskunta tarvitsee onnistuakseen tasaveroisia osanottajia. Mutta kuten tiedämme, ihmiset eivät ole tasaveroisia.

Sääntelemättömässä yhteiskunnassa hallitsevat henkilöt ja ryhmät voivat riistää kanssaihmissiään lähes surutta: hallitsijat alamaisia, työnantajat työntekijöitä, kauppiaat asiakkaita jne. Tarvitaan lakeja, viranomaisia ja instituutioita, jotka mahdollistavat tasapuolisemman vallankäytön. Jopa kovan luokan kapitalistit ovat huomanneet tämän. [3]

Venäjällä on menossa "Ridley mallia" testaava yhteiskunnallinen koe, jonka seuraukset ovat kaikkien nähtävissä. Eräs venäläinen totesi, että Venäjä antaa esimerkin koko maailmalle, mutta ei siinä kuinka asioita on hoidettava, vaan siinä kuinka niitä ei pidä hoitaa.

On huomattava, ettei evoluutiopsykologia sisäänrakennetusti johda radikaaliin liberalismiin tai libertanismiin. Mutta siinä Ridley on oikeassa, että utopioita havittelevien tulisi tarkastella näkemyksiään myös empirian kautta, ja/tai ottaa vastuu voimakkaista, ehkä totalitaristisistakin toimenpiteistä utopian saavuttamiseksi.

Lukuunottamatta kirjan lopun hienovaraista naturalistista virhepäätelmää Jalouden alkuperä sisältää mielenkiintoisia huomioita, ajatuksia ja tutkimuksia. Sitä voi hyvillä mielin suositella kaikille inhimillisestä toiminnasta kiinnostuneille.

Kirjoittaja opiskelee psykologiaa Helsingin yliopistossa.

VIITTEET

[1] Tuohinen, T. (1997): *Koti, perhe ja isänmaa. Alkoholipolitiikka* 62(4):305-324.

[2] Kivivuori, J. (1996): *Takaus sosiaalisena suhteena. Sosiologia* 33(3):191-204.

[3] Soros, G. (1998): *The crisis of global capitalism: Open society endangered*. London: Little, Brown and Company.

